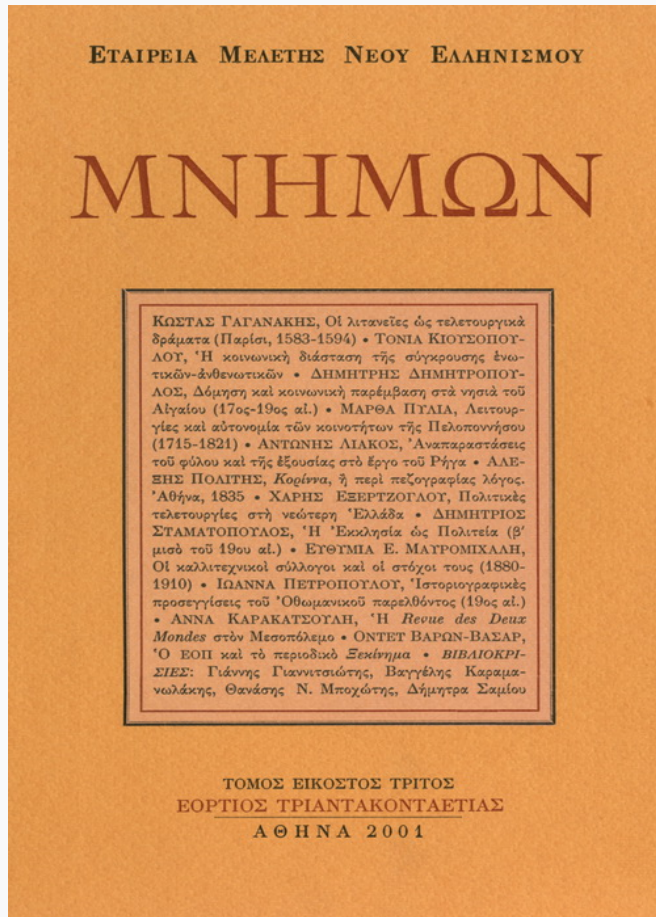


## Μνήμων

Τόμ. 23 (2001)



Chistina Koulouri, *Sport et société bourgeoise. Les associations sportives en Grèce 1870-1922*

ΓΙΑΝΝΗΣ ΓΙΑΝΝΙΤΣΙΩΤΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.716](https://doi.org/10.12681/mnimon.716)

## Βιβλιογραφική αναφορά:

ΓΙΑΝΝΙΤΣΙΩΤΗΣ Γ. (2001). Chistina Koulouri, *Sport et société bourgeoise. Les associations sportives en Grèce 1870-1922*. *Μνήμων*, 23, 339–345. <https://doi.org/10.12681/mnimon.716>

## ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

**Chistina Koulouri**, *Sport et société bourgeoise. Les associations sportives en Grèce 1870-1922*, Παρίσι, L'Harmattan, 2000, 297 σ.

Τρία χρόνια πριν τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004, ο ελληνικός αθλητισμός παραμένει εν πολλοίς ο μεγάλος άγνωστος της συγκυρίας τόσο για την Ελλάδα όσο και για το εξωτερικό. Μέσα από το πλήθος των δημοσιογραφικού τύπου μελετών, των πανηγυρικών αφιερωμάτων σε συλλόγους και αθλήματα και των αγιοποιητικών εκδόσεων για πρόσωπα συνυφασμένα με τη γέννηση και την εξέλιξή του, ελάχιστες είναι οι επιστημονικές μελέτες οι οποίες κινούνται έξω από την κυρίαρχη στην ελληνική κοινωνία αντιληψή, σύμφωνα με την οποία οι σύγχρονοι Ολυμπιακοί Αγώνες αποτελούν συνέχεια των αγώνων της αρχαιότητας, και επιχειρούν να εξετάσουν την αθλητική άσκηση και τα στάδιά της ως ένα σύγχρονο πολύπλοκο κοινωνικό φαινόμενο με ιστορικό χαρακτήρα.

Στο πεδίο της ιστοριογραφίας του αθλητισμού η συγγραφέας του βιβλίου μπορεί να θεωρηθεί πρωτοπόρος. Η συγκεκριμένη μελέτη αποτελεί τη μετάφραση του έργου της από τα ελληνικά (*Αθλητισμός και όψεις της αστικής κοινωνικότητας. Γυμναστικά και αθλητικά σωματεία 1870-1922*, Αθήνα, ΙΑΕΝ-ΕΙΕ/ΚΝΕ, 1997), με τις αναγκαίες προσαρμογές που απαιτεί μια ξενόγλωσση έκδοση και παραμένει το μοναδικό εκτεταμένο πόνημα στην ελληνική ιστοριογραφία για την ιστορία του ελληνικού αθλητισμού. Η έκδοσή της στα γαλλικά, και μάλιστα στην ειδική σειρά «Espaces et Temps du Sport» του εκδοτικού οίκου L'Harmattan, μπορεί να λειτουργήσει πολλαπλά στο επίπεδο της γνωριμίας του ξένου αναγνωστικού κοινού με το φαινόμενο του ελληνικού αθλητισμού και

της σωματειακής ζωής, με αφορμή τη συγκυρία των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004.

Το βιβλίο της Χριστίνας Κουλούρη κινείται σε ένα ευρύ πραγματολογικό και αναλυτικό πεδίο, με αποτέλεσμα να δίνει την αίσθηση στον αναγνώστη της σύμπτυξης σε μία μελέτη δύο τουλάχιστον αυτόνομων μελετών. Η συγγραφέας πραγματεύεται δύο ζητήματα: τη γέννηση του σύγχρονου αθλητισμού στην ελληνική κοινωνία και τις όψεις της αστικής κοινωνικότητας μέσα από τους αθλητικούς και γυμναστικούς συλλόγους. Ο αναγνώστης συμπεραίνει ότι η δόμηση της μελέτης γύρω από τους δύο σχετικά αυτόνομους μεταξύ τους άξονες αποτελεί στρατηγική επιλογή της συγγραφέως, προκειμένου να αντιμετωπίσει το αχαρτογράφητο τοπίο της ιστορίας του αθλητισμού στη χώρα μας και κατά συνέπεια να κάνει αρμονική τη μετάβαση από τα συστήματα των αντιλήψεων και των πρακτικών που εγκαινιάζονται στη νεότευκτη ελληνική κοινωνία του 19ου αιώνα γύρω από τη σωματική άσκηση στην αστική σωματειακή ζωή του τελευταίου τετάρτου του αιώνα και των πρώτων δεκαετιών του 20ού. Η υλοποίηση του συγκεκριμένου εγχειρήματος είναι επιτυχής καθώς η συγγραφέας κατορθώνει να συνδυάσει τρία βασικά χαρακτηριστικά μιας φιλόδοξης μελέτης που καλύπτει στην πραγματικότητα ένα περίπου αιώνα: την έρευνα μεγάλου σε όγκο και ποιότητα αρχειακού υλικού και ταυτόχρονα την ανάδειξη νέων τόπων στην αρχειακή γεωγραφία, όπως τα αρχαία αθλητικών συλλόγων και οργανισμών, την ένταξη του ελληνικού παραδείγματος στο ευρύτερο ευρωπαϊκό παράδειγμα, και το

συγκερασμό του θεωρητικού προβληματισμού της ιστορίας και της κοινωνιολογίας του αθλητισμού και των σπορ, οι οποίες μετράνε σε άλλες χώρες τουλάχιστον μια εικοσαετία, με την εξαντλητική παρουσίαση των πληροφοριών των πηγών.

Η εισαγωγή του βιβλίου (σ. 15-43) αφιερώνεται στην παρουσίαση των συζητήσεων γύρω από τα σπορ στο χώρο των κοινωνικών επιστημών. Το ενδιαφέρον της κοινωνιολογίας για τον αθλητισμό, λόγω της μαζικότητας και της εμπορευματοποίησής του, συναντά τις αναζητήσεις της

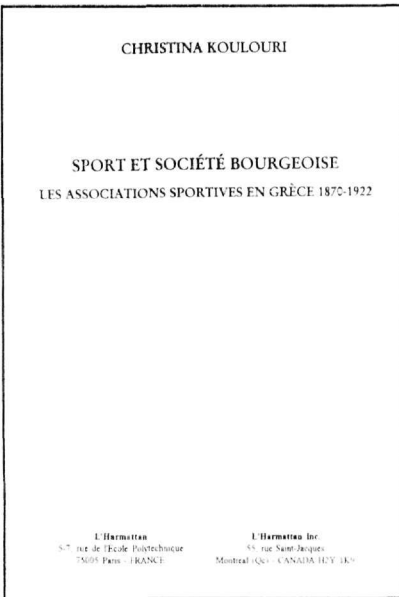
ετοιμότητες και την ιστοριογραφική παράδοση κάθε χώρας.

Η εισαγωγή συμπληρώνεται από τη διαπίστωση ότι στην Ελλάδα δεν αναπτύχθηκε ιστοριογραφία του αθλητισμού αλλά κατά κύριο λόγο ιστορία της σωματικής αγωγής με τρόπο ερασιτεχνικό, συχνά ιστοριοδιφικό και σε σταθερή απουσία σχέσης με την ιστορία. Το πιο σημαντικό όμως χαρακτηριστικό είναι ότι η μελέτη της σωματικής άσκησης, από τα τέλη του 19ου αιώνα συνδέθηκε με το αφήγημα της εθνικής ιστορίας, έτσι ώστε και ο αθλητισμός να ιδωθεί ως αρχαιοελληνική συνήθεια που επιβίωσε διαμέσου των αιώνων.

Αν τα δύο πρώτα μέρη της εισαγωγής (σ. 15-25) σκιαγραφούν τις θεωρητικές αφηρητές της συγγραφέως, τα υπόλοιπα τρία (σ. 25-43) αποτυπώνουν τις αναλυτικές κατηγορίες των υποθέσεων εργασίας της. Πρόκειται για την κοινωνικότητα και τη σωματειακή οργάνωση, τον ελεύθερο χρόνο και την αστική τάξη.

Η βασική υπόθεση εργασίας είναι διττή: Κατά πρώτο η συγγραφέας ενδιαφέρεται «να υπογραμμίσει την ιστορικότητα των σπορ και να διαφοροποιηθεί από τις προσεγγίσεις οι οποίες αντιμετωπίζουν το παιχνίδι και τα σπορ γενικότερα «ως δομικό και διαχρονικό στοιχείο του ανθρώπινου πολιτισμού». Κατά δεύτερο επιθυμεί «να ελέγξει το ερευνητικό δίλημμα της συνέχειας ή της ασυνέχειας από τα παραδοσιακά παιχνίδια στα σύγχρονα σπορ κατά τη μετάβαση από την παραδοσιακή στη σύγχρονη κοινωνία» (σ. 10, εισαγωγή). Η επιλογή εξάλλου των χρονολογικών ορίων της μελέτης (1870-1922) συνέχεται με το δεύτερο σκέλος της υπόθεσης εργασίας, καθώς αυτά οριοθετούν την περίοδο των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών μεταβολών, αλλά και των ιδεολογικών ζυμώσεων για τον εκσυγχρονισμό της ελληνικής κοινωνίας.

Το πρώτο μέρος της μελέτης είναι αφιερωμένο στην εξάπλωση της σωματικής άσκησης στην ελληνική κοινωνία και τους πρωταγωνιστές της.



ανθρωπολογίας γύρω από τις συμβολικές διαστάσεις του παιχνιδιού (Geertz). Μαζί με τα άρθρα των Elias και Duning, τα οποία οροθετούν τη ρήξη με τα προηγούμενα ερμηνευτικά σχήματα, συντάσσουν τους αναβαθμούς της επιστημονικής προσέγγισης του αθλητισμού. Η ερμηνευτική πρόταση των τελευταίων με έμφαση στην ιστορικότητα του αθλητικού φαινομένου θα αποτελέσει τη βάση της συνάντησης της ιστοριογραφίας με τον αθλητισμό, η οποία θα εξελιχθεί από τα τέλη της δεκαετίας του '70 σε άμεση σχέση με τις διανοητικές

Στο πρώτο κεφάλαιο η συγγραφέας παρακολουθεί την εμφάνιση της γυμναστικής με άξονα τη στάση των εκάστοτε κυβερνήσεων απέναντι στην εισαγωγή της γυμναστικής στην εκπαίδευση και τη σύζευξή της με τη στρατιωτική προετοιμασία, συνεκτιμώντας ταυτόχρονα τη στάση του κοινωνικού σώματος και την κριτική που ασκείται. Η περίοδος της Αντιβασιλείας και η οθωνική περίοδος χαρακτηρίζονται από την εισαγωγή του γερμανικού γυμναστικού συστήματος με την ίδρυση των πρώτων γυμναστηρίων και την ψήφιση Β.Δ. για τη σωματική άσκηση των μαθητών στις ώρες ανάπαυλας. Οι πρώτες αντιλήψεις για την ωφέλεια και σκοπιμότητα της γυμναστικής δεν τυγχάνουν αποδοχής σε κοινωνικό επίπεδο και δεν λειτουργούν στο εκπαιδευτικό σύστημα, ενώ υποστηρίζονται μόνο από την ιατρική επιστήμη. Από το 1871 και μετά όμως, κάτω από την επίδραση της αντίληψης που κυριαρχεί στην Ευρώπη για τη σημασία της στρατιωτικής προετοιμασίας των πολιτών ενός έθνους μέσω της γυμναστικής, γίνονται προσπάθειες να εισαχθούν στρατιωτικές ασκήσεις στην εκπαίδευση. Η νομοθετική πρόνοια, ωστόσο, προσκρούει στην απουσία εξειδικευμένου προσωπικού γυμναστών και την αδυναμία των αξιωματικών να καλύψουν τις προϋποθέσεις των διδασκόντων. Η δεύτερη αυτή περίοδος χαρακτηρίζεται προς το τέλος του αιώνα από μια σημαντική μεταβολή τόσο σε επίπεδο αντιλήψεων όσο και σε επίπεδο πρακτικών γύρω από το περιεχόμενο της γυμναστικής. Η ίδρυση της Σχολής Γυμναστών το 1884, το νομοθετικό έργο του υπουργού παιδείας Αθανάσιου Ευταξία (νόμος ΒΧΚΑ' του 1899) με την εισαγωγή παιγνιδιών και αγώνων στο πλαίσιο της σχολικής εκπαίδευσης, και οι πρωτοβουλίες των διαφόρων συλλόγων, όπως του Πανελληνίου, με τη διοργάνωση αγώνων σηματοδοτούν κάτω από την επίδραση της συγκυρίας των Ολυμπιακών Αγώνων του 1896, τη σχετική αυτόνομη της γυμναστικής από τη στρατιωτική προετοιμασία και το σταδιακό προβάδισμα των α-

θλητικών παιδιών» έναντι της γυμναστικής. Από τις αρχές του 20ού αιώνα μεταρρυθμίζεται η μέθοδος και το περιεχόμενο της σχολικής γυμναστικής (1907) και υιοθετείται πλέον το σουηδικό γυμναστικό σύστημα. Παράλληλα, υπογραμμίζεται όλο και περισσότερο ο κοινωνικός ρόλος της γυμναστικής στην προετοιμασία αντρών και γυναικών πριν την ένταξή τους στο κοινωνικό σύνολο ως νομοταγών πολιτών των πρώτων, ως άξιων και υγιών μητέρων των δεύτερων. Η σχολική σωματική αγωγή δεν απεκδύεται το στρατιωτικό πνεύμα· στο εξής όμως δεν στοχεύει στην εκμάθηση δεξιοτήτων για τη μάχη αλλά στη διάπλαση χαρακτήρων έτοιμων να πειθαρχήσουν και να ανταποκριθούν σε συνθήκες πολέμου. Οι πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα αναδεικνύουν μια νέα ομάδα επαγγελματιών που αποκτούν συνείδηση του ρόλου τους, τους επαγγελματίες γυμναστές, και τον βαρύνοντα ρόλο των αθλητικών συλλόγων στη διάδοση της σωματικής άσκησης μέσω των γυμναστηρίων που διατηρούν.

Στο δεύτερο κεφάλαιο η συγγραφέας αναζητεί τις απαρχές των αθλητικών συναντήσεων στην ελληνική κοινωνία, τις οποιες και εντοπίζει στη λαϊκή παράδοση του αγροτικού χώρου. Επισημαίνει, ωστόσο, ότι τα σπορ αποτελούν νεωτερικό φαινόμενο και συνδέονται με τον εκσυγχρονισμό της ελληνικής κοινωνίας και όχι συνέχεια ή επιβίωση παραδοσιακών αναμετρήσεων σωματικής ρώμης. Επιχειρώντας να αναδείξει τη διαμόρφωση της κουλτούρας των σπορ στην Ελλάδα εστιάζει την προσοχή της στις Ζάππειες Ολυμπιάδες (1859-1889), πνευματικούς κατά κύριο λόγο αγώνες και όχι αθλητικούς, πραγματοποιούμενους κατά μίμηση της αρχαιότητας, τα πρώτα γυμναστήρια και τους χώρους άθλησης στα αστικά κέντρα της χώρας, καθώς και τα πρώτα σπορ που εξασκούνται, όπως η ιππασία, η ξιφασκία και η σκοποβολή. Κατόπιν, η συγγραφέας ασχολείται με το περιεχόμενο της έννοιας του ερασιτεχνισμού και το νέο ανδρικό

ιδεώδες που διαμορφώνεται στην Ευρώπη στα τέλη του 19ου αιώνα. Η ερασιτεχνική ενασχόληση με τη σωματική άσκηση ταυτίστηκε με τις αξίες του αστικού πολιτισμού που ευνοούσαν την ατομική επίδοση και απέκλειαν όσους είχαν αγωνιστεί για χρήματα ή ασκούσαν χειρωνακτικό επάγγελμα. Ωστόσο, ο ορισμός του ερασιτέχνη και του ερασιτεχνισμού δεν αποκτά τελειοσίδικο χαρακτήρα, ακόμα και μετά τις αποφάσεις του Διεθνούς Αθλητικού Συνεδρίου στο Παρίσι το 1894. Στην ελληνική κοινωνία η βραχύβια διαμάχη γύρω από το διαχωρισμό μεταξύ ερασιτεχνισμού και επαγγελματισμού εκφράζεται μεταξύ του Αθλητικού Ομίλου Αθηνών, που ακολουθεί το βρετανικό πρότυπο της ερασιτεχνικής άθλησης και τα μέλη του ανήκουν στην ανώτερη αστική τάξη, και των γυμναστικών συλλόγων που ακολουθούν το γερμανοελβετικό πρότυπο, το οποίο στοχεύει στην παιδαγωγική ωφέλεια της σωματικής άσκησης σε ατομικό και εθνικό επίπεδο, και τα μέλη τους, κατά κύριο λόγο γυμναστές, ανήκουν στη μεσαία τάξη. Η συγγραφέας θεωρεί ότι η αναβίωση των πρώτων σύγχρονων Ολυμπιακών Αγώνων αποτελεί σταθμό για την ανάπτυξη του ελληνικού αθλητισμού τόσο στο χώρο της εκπαίδευσης όσο και στο χώρο της οργανωμένης άσκησης μέσω των αθλητικών συλλόγων με αποκορύφωμα την περιοδική και τακτική τέλεση των Πανελληνίων, διασωματειακών, σχολικών αγώνων και αγώνων για ειδικά σπορ. Παράλληλα, βοηθάει στη διατύπωση και κωδικοποίηση ενός συστήματος διεθνών κανόνων λειτουργίας των αθλητικών θεσμών και διεξαγωγής των αγώνων, το οποίο διέπει στο εξής τις ανάλογες διαδικασίες και στην Ελλάδα, ενώ έχει ως αποτέλεσμα την εξειδίκευση των αθλητών και την επιδίωξη της επίδοσης. Ο ελληνικός αθλητισμός γίνεται πεδίο πολιτικής διαμάχης, καθώς συγκρούονται η κεντρική εξουσία και οι ισχυρές κοινωνικές ομάδες των αθλητικών θεσμών, όπως η ΕΟΑ (Επιτροπή Ολυμπιακών Αγώνων) και ο ΣΕΑΓΣ (Σύνδεσμος Ελληνικών Αθλητι-

κών και Γυμναστικών Σωματείων). Η διάδοση της σωματικής άσκησης και η διεξαγωγή των Αγώνων οδηγούν στη θεαματοποίηση του αθλητισμού με τη μαζική αν και όχι συστηματική προσέλευση των πολιτών στα στάδια, και στην εμφάνιση των «ηρώων των σταδίων», όπως ο Σπύρος Λούης και ο Τόφαλος. Σταδιακά, όμως, τους αθλητές-εθνικά σύμβολα διαδέχονται στη συνείδηση του κοινού οι αθλητές της επίδοσης και του σωματικού κάλλους.

Στο τρίτο κεφάλαιο η συγγραφέας ασχολείται με την ανάπτυξη των αθλητικών σωματείων. Αρχικά επιζητεί να εντάξει τα αθλητικά σωματεία στο γενικότερο πλαίσιο εμφάνισης της σωματειακής ζωής, όπως εκδηλώνεται πρώτιστα μέσω των εκπαιδευτικών, φιλανθρωπικών και τοπικών συλλόγων, και αναφέρεται στο νομικό πλαίσιο και τις μεταβολές του στην πορεία του χρόνου, διαπιστώνοντας ότι όπως και σε άλλες χώρες έτσι και στην Ελλάδα, το νομικό πρότυπο λειτουργίας τους περνάει από τρεις φάσεις: την απαγόρευση, την ανοχή και την αναγνώριση. Με βάση τα καταστατικά των ιδρυμένων και αναγνωρισμένων σωματείων και συνδυάζοντας δευτερογενείς πηγές, προσφέρει στον αναγνώστη ενδιαφέροντες όσο και πολύτιμες για περαιτέρω έρευνες πίνακες με το σύνολο των αθλητικών και γυμναστικών σωματείων που ιδρύονται στην Αθήνα και άλλα αστικά κεντρικά της χώρας από το 1870 ως το 1922. Βασικό συμπέρασμά της είναι ότι τα γυμναστικά σωματεία τα οποία κυριαρχούν αριθμητικά σε σχέση με τα αθλητικά μέχρι το γύρισμα του 19ου αιώνα, υποχωρούν τα κατοπινά χρόνια προς όφελος των δεύτερων. Το γεγονός αυτό συνδέεται με την «συνήθεια της διασκέδασης» η οποία κατακτά τους έλληνας ατούς. Η ποδηλασία, το τένις, η κωπηλασία, η περιήγηση και κυρίως το ποδόσφαιρο αποτυπώνουν την έντονη διάθεση για ψυχαγωγία και τις νέες μορφές διαχείρισης του ελεύθερου χρόνου σε βάρος του κλασικού αθλητισμού και της γυμναστικής, των πειθαρχημένων δηλαδή μορφών σωματικής άσκησης, συν-

δεδεμένων με την προαγωγή του «ατομικού» μέσω του «εθνικού».

Το τρίτο κεφάλαιο κλείνει με την εξέταση της σωματειακής ταυτότητας. Σήματα μελών, σημαία, στολή, σφραγίδα, όνομα, αθλήματα στα οποία ένα σωματείο δραστηριοποιείται αποτελούν αναγνωριστικά εξωτερικά στοιχεία. Με κριτήρια το ύψος της εισφοράς, το διαθέσιμο χρόνο και την ηλικία η συγγραφέας επιχειρεί να σκιαγραφήσει τους τρόπους με τους οποίους συγκροτείται η κοινωνική ταυτότητα των αθλητικών σωματείων σημειώνοντας ότι αυτή βασίζεται σε λογικές αποκλεισμού. Η αίσθηση του «ανήκειν» συμπληρώνεται από την καθημερινή επαφή στο γυμναστήριο και το εντευκτήριο του συλλόγου και βέβαια από τις χοροεσπερίδες και τις εκδρομές.

Το δεύτερο μέρος της μελέτης αποτελεί ουσιαστικά τη συνέχεια του προηγούμενου κεφαλαίου και εστιάζεται σε συγκεκριμένα παραδείγματα. Επιλέγονται τέσσερις σύλλογοι: ο Πανελλήνιος Γυμναστικός Σύλλογος, ο Εθνικός Γυμναστικός Σύλλογος, ο Όμιλος Ερετών Πειραιά, το Lawn Tennis Club Αθήνας, και αφιερώνεται επίσης ένα κεφάλαιο στους ποδηλατικούς και περιηγητικούς συλλόγους. Η συγγραφέας εφορμάζει κατά περίπτωση όσα έχει αναφέρει προηγουμένως για τη διαμόρφωση της σωματειακής ταυτότητας. Οι ιδρυτές, τα οικονομικά και τα διοικητικά των συλλόγων, η συμμετοχή στους αγώνες, οι τύποι της κοινωνικότητας, οι συγκρούσεις μεταξύ των μελών, οι αθλητές και η γυναικεία παρουσία συμπληρώνουν το παζλ της μικροϊστορίας κάθε συλλόγου χωριστά στην προοπτική διατύπωσης ενός γενικότερου συμπεράσματος: τις ποικίλες και προπαντός διαφορετικές εκφάνσεις της αστικής κοινωνικότητας σε σχέση με το άθλημα, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της πόλης, τις ηλικιακές κατηγορίες, τα επαγγέλματα των μελών και την οικονομική τους επιφάνεια.

Η αξία της συγκεκριμένης μελέτης έγκειται στο ότι η συγγραφέας συλλαμβάνει το πρόβλημα όσο γίνεται πιο σφαιρικά και

αποφασίζει να θέσει τα ερωτήματά της στη λογική μιας πολυεπίπεδης ανάγνωσης του αθλητικού φαινομένου. Η μεθοδολογική πρόταση της Κουλούρη είναι σαφής σε κάθε κεφάλαιο και ενότητα: υποστηρίζοντας την προγραμματική υπόθεση εργασίας της σχετικά με τον ιστορικό χαρακτήρα του αθλητικού φαινομένου, ξετυλίγει βήμα προς βήμα το μίτο της αφήγησής της, προκειμένου να καταδείξει τη διαμόρφωση των αντιλήψεων και πρακτικών περί σωματικής άσκησης στην ελληνική κοινωνία, τη μετεξέλιξη αλλά και ανασημασιοδότησή τους. Συνδυάζει πολλές φορές μια «ιστορία από τα πάνω», όπως το νομικό πλαίσιο και οι αποφάσεις των ιθυνόντων για την εισαγωγή της γυμναστικής στην εκπαίδευση, με την ιστορία των ίδιων των πρωταγωνιστών του αθλητισμού, όπως οι γυμναστές, οι αθλητές και οι σύλλογοι. Στο αφηγηματικό πανόραμα όλοι και όλα βρίσκουν τη θέση τους: οι κυβερνήσεις που αποφασίζουν, αλλά και οι θεατές, οι γυμναστές που διεκδικούν το ρόλο τους ως ειδικοί και οι λαϊκοί ήρωες του κοινού, οι μεγαλοαστοί του Lawn Tennis και οι μεσοαστοί του Πανελληνίου Γυμναστικού Συλλόγου, το λιθάρι της λαϊκής παράδοσης και το νεωτερικό ποδήλατο.

Η συγγραφέας αναδεικνύει τις ιδιαίτερες ρόττες του ελληνικού αθλητισμού χωρίς όμως η αφήγησή της να εξαντλείται στην αυτοαναφορικότητα της ελληνικής περίπτωσης. Κεντρική θέση κατέχουν επίσης και οι συνάφειές της με άλλα ευρωπαϊκά παραδείγματα. Έτσι, για παράδειγμα επισημαίνει ότι οι αντιλήψεις περί σωματικής άσκησης, τουλάχιστον τις πρώτες δεκαετίες, είναι βαθιά επηρεασμένες από την αρχαιοελληνική παράδοση και λειτουργούν μιμητικά ακόμα και στην υιοθέτηση του λεξιλογίου, όπως συμβαίνει με τις Ζάππειες Ολυμπιάδες (σ. 47 και 81). Παράλληλα, όμως, σημειώνει ότι οι ελληνικοί σύλλογοι στην πρώτη φάση ανάπτυξής τους βρίσκονται πιο κοντά στο γαλλικό και το γερμανικό πρότυπο, όπου η γυμναστική αναπτύσσεται ως μέσο ηθολογίας του

έθνους, παρά στο βρετανικό όπου ταυτίζονται με την ψυχαγωγία (σ. 140).

Η συγγραφέας κατορθώνει να αναδείξει ένα περιθωριοποιημένο πεδίο από την ελληνική ιστοριογραφία, όπως ο αθλητισμός και τα σπορ, σε ένα πολύπλοκο πεδίο στο οποίο διαπλέκονται η πολιτική εξουσία και οι κοινωνικές σχέσεις, οι οικονομικές σχέσεις και οι εθνικοί συμβολισμοί.

Οι αναλυτικοί όροι και τα μεθοδολογικά εργαλεία ανάγνωσης των πηγών για τη μελέτη της αθλητικής σωματειακής ζωής διαμορφώνουν ένα παραδειγματικό πλαίσιο για τους ερευνητές που θα ήθελαν να εξετάσουν άλλες εκδοχές της, όπως οι εκπαιδευτικοί, οι φιλανθρωπικοί ή οι τοπικοί σύλλογοι (βλ. ιδιαίτερα τις ενότητες «L'identité associative: symboles et exclusions» και «La vie associative et les formes de sociabilité», σ. 143-155, καθώς και την εξέταση των επιμέρους συλλόγων στο δεύτερο του βιβλίου).

Θα σημείωνα, ωστόσο, ότι η επιλογή των σωματείων στο δεύτερο μέρος της μελέτης όσο επιτυχημένη και αν είναι από πλευράς αντιπροσωπευτικότητας σε σχέση με τις ομάδες της αστικής τάξης ευνοεί την πρωτεύουσα και αδικεί την επαρχία. Ακόμα και ο Πειραιάς δεν αντιπροσωπεύεται από τον κατεξοχήν σύλλογό του μέχρι την εμφάνιση του Ολυμπιακού, τον Πειραικό Σύνδεσμο, αλλά από το Σύλλογο Ερετών, μια προσωπική υπόθεση του βιομηχάνου, δημάρχου και βουλευτή Θεόδωρου Ρετσίνα και του στενού του κύκλου. Σύλλογοι, επίσης, από άλλα αστικά κέντρα, όπως η Πάτρα, απουσιάζουν. Έχω την άποψη ότι σε μια περίοδο κατά την οποία η ενοποίηση της ελληνικής οικονομίας ήταν υπό διαμόρφωση, η ανάδειξη της τοπικής ταυτότητας αποτελεί κομβικό σημείο προκειμένου να κατανοήσουμε την ίδια την αστική ταυτότητα και την πολυσημία της. Είναι πολύ πιθανό η συγγραφέας να κινήθηκε στις επιλογές της με βάση τη διαθεσιμότητα των αρχειακών πηγών και συγκεκριμένα να επέλεξε εκείνους τους συλλόγους που διέθεταν ολόκληρο το αρχείο τους ή

μέρος αυτού. Ο μεθοδολογικός χαρακτήρας των επιλογών ωστόσο των συγκεκριμένων συλλόγων δεν αιτιολογείται.

Η σωματειακή ζωή έχει θεωρηθεί ως το κατεξοχήν πεδίο συγκρότησης της αστικής δημόσιας σφαίρας. Η συγγραφέας επιλέγοντας τους γυμναστικούς και αθλητικούς συλλόγους εξετάζει με επιτυχία τις συνθήκες και τις προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες οι αστοί διαμορφώνουν τις «κοινωνιότητες» τους. Έχω την εντύπωση όμως ότι η λειτουργική αναλυτική κατηγορία της δημόσιας σφαίρας χάνει πολύ από τη δυναμική της στο βαθμό που δεν εντάσσεται προγραμματικά σε ένα ευρύτερο ερμηνευτικό σχήμα για την ελληνική κοινωνία και την αστική της τάξη. Θα περίμενα σε μια ξενόγλωσση έκδοση να υπάρχει κάποιο κεφάλαιο αφιερωμένο στο πώς η νεότερη γενιά των ελλήνων ιστορικών υιοθετεί πλέον αναλυτικούς όρους όπως «τάξεις» ή «δημόσια σφαίρα» οι οποίες, και ιδιαίτερα η τελευταία, είχαν θεωρηθεί στο παρελθόν ερμηνευτικά ακατάλληλες. Γιατί η Κουλούρη αναμετρείται σε ένα δεύτερο επίπεδο με στερεότυπα της ίδιας της ελληνικής ιστοριογραφίας, παρόλο που κάτι τέτοιο δεν δηλώνεται από την ίδια. Η «εισαγωγή ξένων προτύπων» σε όλο το φάσμα της κοινωνικής ζωής του 19ου αιώνα αποτέλεσε για χρόνια τη μόνιμη διαπίστωση τόσο ιστορικών όσο και κοινωνιολόγων. Τα ερμηνευτικά σχήματα της «ελληνικής καθυστέρησης», της «ακινησίας των δομών» και της «ελληνικής ιδιαιτερότητας» σε σχέση πάντα με ένα ομοιογενές δυτικό πρότυπο συμπεριφορών και αντιλήψεων, στάθηκαν με αμηχανία απέναντι σε κοινωνικά φαινόμενα όπως η σωματειακή ζωή και τα αντιμετώπισαν είτε ως επιφανόμενα της κοινωνικής δομής—και κατά συνέπεια άνευ σημασίας—είτε μέσα από τη βαθιά α-ιστορική αντίληψη της κοινωνικής επίδειξης και της μίμησης ξένων τρόπων ζωής από την πλευρά των ελλήνων αστών. Η συγγραφέας αποδεικνύει μέσα από μια προσεκτική και συστηματική πορεία ανάλυσης και ερμηνείας ότι η εισαγωγή ξένων προ-

τύπων προϋποθέτει την ύπαρξη των ανάλογων υποδοχών, ετοιμοτήτων και αναγκών από μια κοινωνία και ότι σημασία έχουν οι τρόποι εγγραφής τους στο νέο πλαίσιο. Ταυτόχρονα, μας επιτρέπει να αντιληφθούμε την ελληνική κοινωνία των αστικών κέντρων ως μια κοινωνία σε μεταβολή μέσα από το πρίσμα της εξάπλωσης της σωματικής άσκησης και της σωματειακής ζωής.

Το μεγαλύτερο όπλο, ωστόσο, της συγκεκριμένης μελέτης έγκειται στο στοίχημα της επικοινωνίας με το γαλλικό και γενικότερα με το ξένο κοινό. Η συγγραφέας δεν δημοσιοποιεί για πρώτη φορά τα πορίσματά της για την ιστορία του ελληνικού αθλητισμού σε κοινό μη ελληνικό. Η διαφορά, όμως, μεταξύ ενός άρθρου και μιας εκτεταμένης και λεπτομερειακής μελέτης είναι εύλογη. Ένωσα πολλές φορές τον πειρασμό να διαβάσω το βιβλίο, στο βαθμό που αυτό ήταν δυνατό, ως ξένος, λαμβάνοντας παράλληλα υπόψη μου τις προϋποθέσεις οικονομίας στο γραπτό λόγο στις οποίες υπόκειται κάθε συγγραφέας. Έχω τη γνώμη ότι όσες φορές το κατόρθωσα, «έχασα» κατά βάση αυτά που θα «έχανε» ο οποιοσδήποτε μη εξοικειωμένος με την ελληνική ιστορία του 19ου και του 20ού αιώνα. Η μελέτη ισορροπεί τις περισσότερες φορές μεταξύ της ανάδειξης αφενός του ελληνικού παραδείγματος και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του και της αρμονικής σύζευξής του αφετέρου με τις αντιλή-

ψεις και πρακτικές που κυριαρχούν την ίδια περίοδο σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

Σε λίγο θα εισαχθούμε όλοι, εκόντες άκοντες, στο πανηγυρικό κλίμα της διοργάνωσης των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004. Απ' ό,τι διαφαίνεται, το ενδιαφέρον της επικοινωνιακής πολιτικής των υπευθύνων θα επικεντρωθεί κατά κύριο λόγο στην υπογράμμιση της «στενής σχέσης» των αρχαίων με τους σύγχρονους Ολυμπιακούς Αγώνες μέσα από το σχήμα «αναβίωση-συνέχεια». Θα κινητοποιηθούν όλοι εκείνοι οι αναπαραστατικοί μηχανισμοί που ενεργοποιούν τις ήδη υπάρχουσες στερεοτυπικές προσλήψεις από την πλευρά των ξένων μιας τουριστικής Ελλάδας γαντζωμένης στο έθνος αρχαιοπρεπές παρελθόν της. Η τοποθέτηση του ζητήματος του ελληνικού αθλητισμού στις ιστορικές του διαστάσεις αποτελεί πιστεύω το κατεξοχήν διακύβευμα, τουλάχιστον για την κοινότητα των ιστορικών, καθώς όσο πλησιάζουμε στο 2004 τόσο περισσότερο γίνεται επιτακτική η αναγκαιότητα της κριτικής και της αμφισβήτησης των συστατικών ενός νέου εθνικού μύθου για την ιδιαίτερη σχέση της χώρας μας με τους Ολυμπιακούς Αγώνες. Το έργο της Χριστίνας Κουλούρη μπορεί να αποτελέσει, κατά τη γνώμη μου, την αφετηρία για τη διαμόρφωση μιας εναλλακτικής πρότασης σχετικά με την ιστορία του σύγχρονου ελληνικού αθλητισμού τόσο για το ελληνικό όσο και για το ξένο κοινό.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΓΙΑΝΝΙΤΣΙΩΤΗΣ

**Λουκία Δρούλια και Χάγκεν Φλάισερ** (επιμ.), *Von Lidice bis Kalavryta. Widerstand und Besatzungsterror. Studien zur Repressalienpraxis im Zweiten Weltkrieg*, Βερολίνο, INE/KNE-Metropol, Nationalsozialistische Besatzungspolitik in Europa 1939-1945, 1999, 296 σ.

Στη δεκαετία του 1980 η πολιτική και τα εγκλήματα του Γ' Ράιχ βρέθηκαν ξανά στο επίκεντρο της γερμανικής κοινής γνώμης, στο πλαίσιο μιας ευρύτερης συζήτησης. Ο «αγώνας των ιστορικών» (Historiker-

streik) όπως ονομάστηκε η διαμάχη δεν εστιάστηκε μόνο στην ερμηνεία της ανόδου του Χίτλερ στην εξουσία, της πολιτικής του και της συνολικής ευθύνης του γερμανικού λαού, αλλά και στον τρόπο αντιμε-